

Postawy roszczeniowe a system wartości w ujęciu Shaloma Schwartza

Magdalena Żemojtel-Piotrowska¹, Tomasz Baran², Jarosław Piotrowski³

¹ Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański

² Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

³ Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Wydział w Sopocie

Artykuł przedstawia wyniki badania zrealizowanego na ogólnopolskiej próbie internautów ($N = 1900$) dotyczącego związku postaw roszczeniowych z wartościami w ujęciu Shaloma Schwartza. Uwzględniono trzy wymiary postaw roszczeniowych: roszczeniowość aktywną, bierną i odwetową. Roszczeniowość aktywna wiązała się z wartościami otwartości na zmianę przy jednoczesnym odrzuceniu wartości konserwatywnych (Konformizmu) oraz z wartościami umacniającymi Ja (Hedonizm) i z odrzuceniem wartości wykraczających poza Ja. Roszczeniowość bierna wiązała się z przywiązaniem do wartości pozaosobistych (Dobroci i Uniwersalizmu), z wartością Podmiotowości (niezgodnie z założeniami) i odrzucaniem wartości Władzy. Roszczeniowość odwetowa wiązała się z odrzucaniem wartości wykraczających poza Ja (zwłaszcza Dobroci) i Konformizmu oraz przywiązaniem do wartości umacniających Ja (Władza, Hedonizm), otwartości na zmianę (Podmiotowość, Poszukiwanie doznań) oraz Bezpieczeństwa. Wyniki wskazują na odmienne uwarunkowania motywacyjne poszczególnych typów postaw roszczeniowych w zakresie uwzględniania interesu własnego/grupowego oraz w zakresie cenięcia wartości konserwatywnych vs. otwartości na zmianę.

Słowa kluczowe: postawy roszczeniowe, wartości

Wprowadzenie

Roszczeniowość jest ważnym zjawiskiem z zakresu życia społecznego, przykuwającym uwagę zarówno badaczy, jak i opinii publicznej. Roszczeniowość jest przypisywana różnym grupom społecznym, a określenie kogokolwiek mianem osoby roszczeniowej ma wyraźnie negatywną wymowę. Głębsza analiza tego

zjawiska ujawnia różne oblicza roszczeniowości – czym innym wydaje się zorganizowanie strajku przez związki zawodowe w celu realizacji żądań podwyżki płac, czym innym oczekiwanie od urzędów pomocy materialnej w różnych sytuacjach życiowych, czym innym wreszcie domaganie się przez pełnoletnich uczniów respektowania własnoręcznie pisanych zwolnień z zajęć lekcyjnych. Roszczeniowość wiąże się ze specyficznym nastawieniem do relacji społecznych, w którym nacisk jest kładziony na interes własny (indywidualny lub grupowy) (Exline, Baumeister, Bushman, Campbell i Finkel, 2004; Krężlewski, 1990; Lewicka, 2001, 2004). Ma przy tym charakter wielowymiarowy (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009). Nie wszystkie postacie postaw roszczeniowych wydają się mieć charakter niepożądany czy destrukcyjny. Umiejętność ochrony własnego interesu podczas domagania się wyższego wynagrodzenia czy egzekwowania przynależnych jednostce uprawnień jest raczej przejawem kompetencji społecznych niż ich braku. Obserwacja życia codziennego wskazuje na powszechność tego typu zachowań i spore przyzwolenie społeczne na fakt wysuwania żądań przez jednostki czy całe grupy.

Magdalena Żemojtel-Piotrowska, Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, ul. Bażyńskiego 4, 80–952 Gdańsk,
e-mail: psymzp@ug.edu.pl

Tomasz Baran, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski,
ul. Stawki 5/7, 00–183 Warszawa,

e-mail: tomasz.baran@psych.uw.edu.pl

Jarosław Piotrowski, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej,
Wydział w Sopocie, ul. Polna 16/20, 81-745 Sopot,

e-mail: jaroslaw.piotrowski@swps.edu.pl

Korespondencję prosimy kierować na adres:

psymzp@ug.edu.pl

Badania zrealizowano w ramach grantu nr BW/7414-5-0630-0 na badania własne, przyznanego przez Uniwersytet Gdański.

Autorzy pragną podziękować zespołowi GG Network za zrealizowanie badania.

Opierając się na wielowymiarowym rozumieniu postaw roszczeniowych, zostaną zanalizowane związki między trzema ich wymiarami: roszczeniowością aktywną, bierną i odwetową (por. Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009) a systemem wartości w ujęciu Shaloma Schwartza (2006). Badanie to może rzucić nieco światła na podłoże motywacyjne postaw roszczeniowych, choć naturalnie ma charakter analiz wstępnych.

Postawy roszczeniowe – wielowymiarowość zjawiska roszczeniowości

W badaniach poświęconych roszczeniowości nie istnieje jedna, powszechnie uznawana definicja tego zjawiska. Co prawda mamy konsensus co do głównego przejawu postaw roszczeniowych, czyli tendencji do wysuwania żądań pod adresem innych ludzi i instytucji (np. Bishop i Lane, 2002; Exline, Baumeister, Bushman, Campbell i Finkel, 2004; Kręzlewski, 1990; Lewicka, 2001; Ziółkowski, 1990), dokładniejsze przyjrzenie się jednak postulowanym mechanizmom i opisom zjawiska wskazuje na kilka możliwych sposobów ujmowania roszczeniowości w różnych nurtach badawczych. W literaturze przedmiotu można wyróżnić co najmniej trzy tradycje teoretyczne. Pierwsze ujęcie to badania nad narcyzmem i analizowana w ramach nich roszczeniowość narcystyczna (*narcissistic entitlement*), związana z domaganiem się specjalnego traktowania i realizacji wysuwanych żądań (por. np. Bishop i Lane, 2002; Campbell, Bonacci, Shelton, Exline i Bushman, 2004). Drugie ujęcie to badania nad sprawiedliwością społeczną i kwestią zasługiwania (*deservingness, entitlement*) na wynagrodzenie za poniesiony wkład; w badaniach tych często uwzględnia się zróżnicowanie płciowe (por. np. Desmarais i Curtis, 1997; Major, McFarlin i Gagnon, 1984; Moore, 1991). W badaniach krajowych natomiast do niedawna dominowało odmienne od wspomnianych ujęcie roszczeniowości rozumianej w kategoriach domagania się realizacji własnych potrzeb przez osoby trzecie i instytucje przy jednoczesnej rezygnacji z aktywności własnej. Ujęcie to występowało zwłaszcza na gruncie socjologii (Kotlarska-Michalska, 2005; Kręzlewski, 1990; Ziółkowski, 1990) i częściowo psychologii (np. Lewicka, 2001, 2004). Obecnie pojawiają się pierwsze badania oparte na szerokim, wielowymiarowym ujęciu zjawiska roszczeniowości, uwzględniające trzy jej postaci: aktywną, bierną i odwetową, i ukazujące ich odrębność (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009; Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2010a, 2010b).

W badaniach zagranicznych (anglojęzycznych) roszczeniowość jest ujmowana jako zdecydowana ochrona własnego interesu. Wyróżnić tu można, jak wspomniano wcześniej, dwa nurty badań – badania nad narcyzmem

oraz badania nad wysuwaniem roszczeń w oparciu o określone reguły sprawiedliwości. Badacze narcyzmu dokonują rozróżnienia między „zdrowym” i narcystycznym, nadmiernym nastawieniem roszczeniowym (Bishop i Lane, 2002). Campbell i współpracownicy (2004, s. 31) definiują roszczeniowość jako „stabilne i dominujące poczucie, że jednostka zasługuje na więcej i jest uprawniona (*entitled*) bardziej niż inni”. W swoim podejściu próbują odejść (przynajmniej metodologicznie) od ujęcia narcystycznego. Zgodnie z ich wywodem, *entitlement* oznacza uprawnienie do specjalnego traktowania z uwagi na umowę społeczną (np. bycie osobą w potrzebie lub o specjalnych zasługach), natomiast *deservingness* – zasługiwanie wynikające z poniesionego wysiłku (np. ciężkiej pracy). Dlatego w swoim ujęciu do klasycznego ujęcia roszczeniowości narcystycznej dodają pojęcie zasługiwania, obecne skądinąd w badaniach nad sprawiedliwością społeczną. W badaniach Campbella i współpracowników (2004), osoby roszczeniowe domagały się wyższej zapłaty za wykonane zadania, wybierały bardziej rywalizacyjne rozwiązania w dylemacie dobra wspólnego, reagowały agresją na zagrożenie ego, wykazywały egoistyczne nastawienie w związkach romantycznych. Ponadto roszczeniowość korelowała dodatnio z neurotyzmem i ujemnie z ugodowością (Campbell i in., 2004). Wyniki te wskazują na trudność empirycznego rozróżnienia między roszczeniowością narcystyczną i nienarcystyczną, opartego na uzupełnieniu postawy typu *entitlement* i *deservingness*.

Badania nad roszczeniowością są również prowadzone w kontekście różnic między płciami w domaganiu się wynagrodzenia za wykonaną pracę. Wyniki tych badań wskazują na wyższą roszczeniowość mężczyzn oraz odmienne stosowanie reguł sprawiedliwości jako podstawy domagania się wynagrodzenia przez obie płcie (Desmarais i Curtis, 1997; Major, McFarlin i Gagnon, 1984; Moore, 1991). Autorzy niniejszego artykułu tę postać roszczeniowości nazwali *aktywną* – nasze rozumienie tego zjawiska pokrywa się mocno z rozumieniem Campbella i jego współpracowników (2004). Postawa aktywnoroszczeniowa wiąże się z wysoką samooceną, wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli i wyższym zadowoleniem z życia, koreluje także pozytywnie z narcyzmem (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009).

Jak wspomniano wcześniej, w badaniach krajowych do niedawna ujmowano roszczeniowość odmiennie niż w badaniach z nurtu *entitlement* i *deservingness*. Przede wszystkim zakładało się w nich, że roszczeniowość może przybierać postać rozbudowanych oczekiwań wobec państwa i innych jednostek i w takim wypadku towarzyszą jej niższa samoocena i zadowolenie z życia (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009). Taka roszczeniowość jest

także wiązana z rezygnacją z aktywności własnej podmiotu (Lewicka, 2001, 2002) oraz nastawieniem receptywnym (Ziółkowski, 1990). Stąd w ujęciu autorów artykułu przyjęto dla tej postaci roszczeniowości nazwę *roszczeniowości biernej* (por. Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009; Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2010b). Zjawisko to bywa uznawane za skutek procesów transformacyjnych i uprzedniego funkcjonowania polskiego społeczeństwa w ustroju socjalistycznym (por. np. Kotlarska-Michalska, 2005; Tarkowska, 2002). Także w potocznym rozumieniu roszczeniowości obecne jest założenie o nadmiernym i nieuzasadnionym wysuwaniu żądań (por. Lewicka, 2002). Roszczeniowość bierna wiąże się przede wszystkim z negatywną wizją świata społecznego, jednak ta wizja jest ograniczona do spostrzegania funkcjonowania instytucji. Nie wiąże się natomiast z wizją relacji międzyludzkich, jak poziom zaufania interpersonalnego, bilans wymiany społecznej czy wiara w grę o sumie zerowej (Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2009a, 2009b). Korelaty osobowościowe i temperamentalne tej postawy są słabe, co wskazuje raczej na mentalnościowy niż osobowościowy charakter tego zjawiska (Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2010a). Roszczeniowość bierna wiąże się z niższym zadowoleniem z życia, zewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli i niższą samooceną (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009).

Na znaczenie koncentracji na doznanych krzywdach i skłonności do ich wyrównywania w kontekście zachowań roszczeniowych wskazują zarówno badania nad narcyzmem, roszczeniowością narcystyczną (Exline i in., 2004), jak i analizy Marii Lewickiej (2002, 2004, 2005a). Zasadność włączania koncentracji na doznanych krzywdach do pomiaru postaw roszczeniowych wykazała w swoich pracach nad syndromem roszczeniowości Lewicka (2002, 2004, 2005a) i autorzy niniejszego artykułu (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009; Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2010a, 2010b). Ten rodzaj roszczeniowości, który można nazwać *roszczeniowością odwetową*, ma wyraźne uwarunkowania temperamentalne i osobowościowe (Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2010a). Roszczeniowość odwetowa obejmuje zarówno trudności w wybaczeniu krzywd, jak i tendencję do podejmowania działań odwetowych. Wiąże się też z negatywną wizją świata społecznego – niższym zaufaniem interpersonalnym, wyższą wiarą w grę o sumie zerowej, negatywnym bilansem wymiany społecznej (Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2009b). Roszczeniowość odwetowa nie wykazuje związku z zadowoleniem z życia, umiejscowieniem poczucia kontroli czy wysokością samooceny (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009a; Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2009a).

Postawy roszczeniowe są traktowane raczej jako zjawisko niepożądane i przypisywane jednostkom źle radzącym sobie w rzeczywistości społecznej. Przykładem takiego rozumienia roszczeniowości jest charakterystyka mentalności osób egoistyczno-roszczeniowych, obecna w badaniach nad mentalnością Polaków pod koniec lat 80. XX wieku. Osoby te miały cechować między innymi bierność, minimalizm zachowawczy, negatywizm i nastawienie egoistyczne (Koralewicz i Ziółkowski, 1990). Także prace Exline i współpracowników (2004) wskazują na niebezpieczeństwa nadmiernego wysuwania roszczeń. Jedynie w pracach dotyczących różnic płciowych termin „roszczeniowość” jest pozbawiony negatywnego zabarwienia. W różnych nurtach badań nad roszczeniowością obecne są jednak istotne różnice dotyczące rozumienia natury tego zjawiska – w ujęciu krajowym są zakładane bierność osób roszczeniowych, brak produktywności, tendencje do negatywnego spostrzegania świata społecznego, a zwłaszcza systemu politycznego. W badaniach nad roszczeniowością narcystyczną i psychologiczną (*psychological entitlement*) wskazuje się z kolei na aktywność (choć niekoniecznie konstruktywnie ukierunkowaną) i nadmierne poczucie własnej wyjątkowości. U podstaw przekonania „należy mi się” ma leżeć poczucie zasługiwania na szczególne traktowanie (por. Bishop i Lane, 2002), choć jak wskazują Campbell i współpracownicy (2004) nie jest to zjawisko ograniczone do narcyzmu, ale także niepatologiczna cecha osobowości.

Z uwagi na zróżnicowanie postaw roszczeniowych w niniejszym artykule zostaną zatem uwzględnione trzy wymiary tego zjawiska: roszczeniowość bierna, oparta na założeniu o istnieniu obligacji jednostek i instytucji, roszczeniowość aktywna, wynikająca z obrony własnych praw i interesów niezależnie od potencjalnego naruszenia interesów cudzych, oraz roszczeniowość odwetowa, związana z trudnościami w darowywaniu krzywd i dążeniem do ich wyrównania (por. Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009). Autorzy zakładają, że wymiary te są niezależne (zwłaszcza roszczeniowość aktywna i bierna), a pełne scharakteryzowanie poziomu roszczeniowości jednostki powinno uwzględniać wszystkie postulowane jej przejawy.

Postawy roszczeniowe a system wartości

Osią zachowań roszczeniowych jest koncentracja na interesie własnym bądź grupowym. Ponieważ roszczeniowość nie jest zjawiskiem jednorodnym, stąd różne jej postacie mogą być uwarunkowane zróżnicowanymi motywami i celami.

Jednym z najważniejszych czynników motywacyjnych są wartości. Począwszy od badań Rokeacha (1973, za:

Feldman, 2008) są one ujmowane w sposób całościowy, uwzględniający ich wzajemne relacje. Wartości można zdefiniować jako cele nadrzędne organizujące ludzkie działanie (Grouzet i in., 2005; Schwartz, 1992, 2006). Badania międzykulturowe nad celami i wartościami przynoszą podobne rezultaty – zarówno strukturę celów, jak i wartości można opisać, używając biegunowych wymiarów, ich liczba jest przy tym dość zbliżona, co wskazuje na silne podobieństwo obu tych zjawisk. Grouzet (Grouzet i in., 2005) wskazuje na 11 typów celów, Schwartz (1999, 2006) na 10 typów wartości na poziomie indywidualnym i 7 na poziomie kulturowym. Treść wyróżnianych typów wartości i celów jest mocno zbliżona, również na poziomie nadrzędnych opozycji. U Grouzeta i współpracowników (2005) są to cele wewnętrzne vs. zewnętrzne oraz transcendentne (*self-transcendence*) vs. fizyczne. Schwartz (1992, 1999) wyróżnia dwa nadrzędne wymiary w obrębie postulowanych typów wartości: umacnianie Ja vs. przekraczanie Ja oraz konserwatyzm vs. otwartość na zmianę. Umocnienie Ja obejmuje takie typy wartości, jak Władza¹, Osiągnięcia i Hedonizm, natomiast przekraczanie własnego Ja: wartości Dobroci i Uniwersalizmu. Konserwatyzm opiera się na wartościach Tradycji, Konformizmu i Bezpieczeństwa, natomiast otwartość na zmianę na wartościach Podmiotowości i Poszukiwaniu doznań (Schwartz i Rubel, 2005). Wartości te są zorganizowane w strukturę kołową. Przypisywanie wysokiej wagi wartościom określonego typu automatycznie oznacza odrzucanie wartości typu przeciwnego, ma to zresztą logiczne uzasadnienie – przykładowo, kierowanie się własnym interesem i dążenie do przewagi nad innymi (wartości Władzy) oznaczają automatycznie odrzucenie wartości Uniwersalizmu, zakładających równość między jednostkami i dbanie o dobrostan całej społeczności. Koncepcja Schwartza jest obecnie jedną z popularniejszych koncepcji wartości, także z racji bogatego materiału empirycznego zgromadzonego w ponad 70 społeczeństwach (2006; por. także Boski, 2009). Badania te są spójne z innymi szeroko zakrojonymi międzykulturowymi badaniami wartości realizowanymi pod kierunkiem Ronalda Ingleharta w ramach projektu World Values Survey. Inglehart (2000) również zakłada obecność dwóch nadrzędnych wymiarów: wartości związane z przeżyciem vs. samoekspresji oraz wartości tradycyjne vs. świecko-racjonalne (por. także Boski, 2009; Zdziech, 2010). Wymiary te nie są w pełni tożsame – jedynie pierwszy z wymiarów w ujęciu Ingleharta koreluje ze Schwartzowskim wymiarem konserwatyizmu – otwartości na zmianę (por. Lewicka, 2005b).

Postawy roszczeniowe opierają się na dążeniu do maksymalizacji własnego interesu. Podkreślanie

eksploatacyjnego charakteru roszczeniowości jest jednym z nielicznych elementów wspólnych wszystkich koncepcji roszczeniowości. Jednak w przypadku roszczeniowości odwetowej i aktywnej nacisk jest kładziony na interes indywidualny, natomiast w przypadku roszczeniowości biernej nadrzędny jest najprawdopodobniej interes grupy, z którą identyfikuje się osoba roszczeniowa. Roszczeniowość aktywna koreluje zarówno z indywidualizmem, jak i orientacją na dominację społeczną (SDO), która jest miarą aprobaty dla hierarchicznych stosunków międzyludzkich oraz miarą dążenia do przewagi własnej grupy nad innymi (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009; por. także Pratto, Sidanius, Stallworth i Malle, 1994). Roszczeniowość bierna koreluje natomiast dodatnio z kolektywizmem i ujemnie z SDO, co wskazuje na egalitaryzm i tendencję do kierowania się interesem grupowym. Z tego względu należałoby oczekiwać odmiennych związków między wartościami a trzema postaciami postaw roszczeniowych. W przypadku roszczeniowości aktywnej można oczekiwać związków z wartościami Władzy, natomiast w przypadku roszczeniowości biernej – z wartościami Uniwersalizmu. W stosunku do roszczeniowości odwetowej natomiast można oczekiwać przede wszystkim odrzucenia wartości Uniwersalizmu i Dobroci, wartości najsilniej związanych z dobrem innych jednostek, oraz wartości Konformizmu, związanej z przestrzeganiem norm grupowych. Roszczeniowość odwetowa wiąże się z naruszeniem ważnych norm społecznych nakazujących (przynajmniej do pewnego stopnia) rezygnację z odwetu. Na społeczny charakter tej postawy wskazuje też negatywna korelacja ze zmienną aprobaty społecznej. Mściwość jest poważnym zagrożeniem dla harmonii grupowej, stąd stwierdzona negatywna korelacja z kolektywizmem nie jest w tym kontekście zaskakująca (Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009). Skrajne kierowanie się własnym interesem może natomiast znaleźć odzwierciedlenie w związku z cieniem wartości Władzy.

Potencjalne związki między postawami roszczeniowymi a drugim z zakładanych przez Schwartz'a wymiarem wartości wydają się mniej jednoznaczne. Pewnym wskazaniem może być stan badań nad zjawiskami roszczeniowymi, a konkretnie sposób ujmowania zjawiska roszczeniowości przez badaczy reprezentujących różne podejścia teoretyczne. Badania nad roszczeniowością aktywną i odwetową prowadzą głównie badacze zachodni na próbach pochodzących ze społeczeństw indywidualistycznych, takich jak USA czy Wielka Brytania (por. np. Bishop i Lane, 2002; Campbell i in., 2004; Moore, 1991), natomiast w badaniach krajowych dominują badania nad roszczeniowością bierną, ujmowaną jako zbiór

obligacji. Wyższy poziom tak ujmowanej roszczeniowości zdaje się występować (albo co najmniej jest im przypisywany) w grupach społecznych, które można uznać za raczej kolektywistyczne (jak osoby starsze, o gorszej pozycji socjoekonomicznej), rekrutujących się z takich kategorii społecznych, jak rolnicy czy bezrobotni (por. np. Koralewicz i Ziółkowski, 1990; Kotlarska-Michalska, 2005). Najwidoczniej w stosunku do roszczeniowości uwarunkowania kulturowe mają wpływ na badaczy i ich zainteresowania, co skądinąd nie jest zjawiskiem niespotykanym na gruncie psychologii (por. np. Boski, 2009; Nisbett, 2009). Być może w społeczeństwach wyraźnie indywidualistycznych bardziej rozpowszechnione są zjawiska, które można zidentyfikować jako aktywną bądź odwetową roszczeniowość, natomiast w społeczeństwach mniej indywidualistycznych wyrazistsze są postawy biernorodszczeniowe.

Ponieważ roszczeniowość aktywna i odwetowa wydają się opierać na wartościach indywidualistycznych i materialistycznych, można zakładać, że obie te postawy wiążą się z odrzucaniem wartości Konformizmu jako nakazujących podporządkowanie się w swoim działaniu wymogom zewnętrznym. Realizacja własnych interesów bez uwzględniania interesów innych ludzi wymaga bowiem odrzucenia nacisków społecznych, obecnych w społeczeństwach kolektywistycznych i konserwatywnych, oraz tendencji do samodzielnego wyznaczania sobie celów, co odpowiada wartości Podmiotowości. Natomiast w przypadku roszczeniowości biernej, jej podłożem jest uznawanie wzajemnych powiązań między jednostkami i instytucjami oraz oparty na tym przekonaniu oczekiwaniu pomocy dla jednostek uprawnionych do niej. Wizja ta jest typowa dla kolektywistycznego sposobu rozumienia świata społecznego, stąd można oczekiwać związku roszczeniowości biernej z wartościami konserwatywnymi, zwłaszcza wartości Konformizmu i Bezpieczeństwa, które wiążą się z podtrzymywaniem więzi grupowych i naciskiem na przestrzeganie norm i zobowiązań między jednostkami.

Problemy badawcze

Powyższe rozważania stanowią podłoże dla pytania o motywacyjne uwarunkowania postaw roszczeniowych. Ponieważ roszczeniowość wydaje się raczej zmienną o charakterze zgeneralizowanej postawy czy orientacji indywidualnej niż trwałą dyspozycją osobowościową, można oczekiwać wyraźnych uwarunkowań w systemie wartości jednostki, który jest odzwierciedleniem jej wizji świata i wiąże się bezpośrednio z jej funkcjonowaniem w życiu społecznym.

W badaniach nad związkami postaw roszczeniowych z systemem wartości na uwagę zasługują oba centralne wymiary wartości w ujęciu Shaloma Schwartza.

Problem badawczy 1: związek postaw roszczeniowych z wartościami umacniającymi Ja vs. wykraczającymi poza Ja.

Hipoteza 1: roszczeniowość aktywna wiąże się z wyższym przywiązaniem do wartości Hedonizmu przy odrzucaniu wartości Dobroci i Uniwersalizmu.

Hipoteza 1.2: roszczeniowość bierna wiąże się z silniejszym przywiązaniem do wartości Dobroci i Uniwersalizmu.

Hipoteza 1.3: roszczeniowość odwetowa wiąże się z silniejszym przywiązaniem do wartości Hedonizmu i Władzy przy jednoczesnym odrzucaniu wartości Dobroci i Uniwersalizmu.

Problem badawczy 2: związek postaw roszczeniowych z wartościami konserwatywnymi vs. otwartości na zmianę.

Hipoteza 2.1: roszczeniowość aktywna wiąże się z przywiązaniem do wartości Podmiotowości, Osiągnięć i Poszukiwania doznań i odrzucaniem wartości Konformizmu.

Hipoteza 2.2: roszczeniowość bierna wiąże się z przywiązaniem do wartości Konformizmu i Bezpieczeństwa.

Hipoteza 2.3: roszczeniowość odwetowa wiąże się z przywiązaniem do wartości Podmiotowości oraz odrzucaniem wartości Konformizmu.

Dotychczasowy stan wiedzy na temat uwarunkowań postaw roszczeniowych pozwala sformułować jedynie wstępne założenia. Stąd oczekiwano wyraźnych związków postaw roszczeniowych z wartościami związanymi z umacnianiem Ja, szczególnie w stosunku do roszczeniowości aktywnej i odwetowej. Roszczeniowość bierna wydaje się natomiast wyrazem dbałości o dobro grupowe, stąd można oczekiwać jej związku z takimi wartościami, jak Dobroć i być może Uniwersalizm. Z drugiej jednak strony osobom biernorodszczeniowym przypisuje się nadmiernie eksploatacyjny stosunek do dóbr. Prezentowane badanie może dostarczyć informacji na temat związku tej postaci roszczeniowości z wartościami wspierającymi dobro indywidualne bądź dobro grupy. W stosunku do roszczeniowości biernej założono także związek z wartościami konserwatywnymi – stosunek do norm grupowych wyraża się szczególnie w przywiązaniu do wartości Bezpieczeństwa i Konformizmu. W przypadku roszczeniowości aktywnej założono związek z wartością Podmiotowości i Osiągnięć, o ile założenie o związku między roszczeniowością aktywną a procesami indywidualizacji jest uprawnione. W przypadku roszczeniowości odwetowej przede wszystkim założono związek z wartościami umacniającymi Ja przy jednoczesnym

odrzucaeniu wartości pozaosobistych oraz odrzucanie wartości Konformizmu jako związanej z przestrzeganiem norm grupowych przy jednoczesnym przywiązaniu do wartości Podmiotowości, związanej m.in. z niezależnością w działaniu.

Metoda

Osoby badane

W badaniu udział wzięło 1900 użytkowników komunikatora Gadu-Gadu (próbą ogólnopolską), 847 kobiet i 1053 mężczyzn, w wieku od 15 do 80 lat ($M = 30,47$; $SD = 12,17$). 21% respondentów pochodziło ze wsi, 14,9% z małego miasta (do 20 tys. mieszkańców), 25,2% ze średnich miast (do 99 tys.), 20,6% z dużych miast (do 500 tys.) i 18% z wielkich miast (powyżej 500 tys.). 13,8% deklaroowało wykształcenie podstawowe, 10,2% zasadnicze zawodowe, 51,1% średnie (w tym studenci) i 24,9% wyższe.

Materiały i procedura

Badanie zostało przeprowadzone za pomocą ankiety internetowej. Próba została dobrana z panelu badawczego GG Network. Panel badawczy to baza osób, które zarejestrowały się i wyraziły zgodę na udział w różnorodnych badaniach opinii i rynku. Każdy zarejestrowany uczestnik jest weryfikowany w zakresie podstawowych danych osobowych i za wypełnianie ankiet otrzymuje punkty, które następnie może wymieniać na różne atrakcyjne nagrody. Procedury weryfikacji uczestników badania gwarantują wiarygodność zbieranych w ten sposób danych.

W badaniu wykorzystano kwestionariusz wartości PVQ IV (Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess, Harris i Owens, 2001) w adaptacji Zaleskiego (test niepublikowany) oraz Kwestionariusz Roszczeniowości Piotrowskiego i Żemojtel-Piotrowskiej (2009). W badaniu uwzględniono także wykształcenie, wielkość miejsca zamieszkania oraz deklarowany status materialny określany na skali 7-stopniowej, gdzie 1 oznaczało status *znacznie poniżej przeciętnej*, 4 – *przeciętny*, a 7 – *znacznie powyżej przeciętnej*. Średni poziom deklarowanego statusu materialnego w badanej próbie wyniósł 4,06 ($SD = 1,22$).

Kolejność metod nie była rotowana, najpierw udzielano odpowiedzi na pytania metryczkowe, następnie PVQ, a na koniec Kwestionariusza Roszczeniowości.

Pomiar wartości. Do pomiaru wartości zastosowano kwestionariusz PVQ Schwartza i współpracowników (2001) w niepublikowanym tłumaczeniu Zaleskiego. Metoda zawiera 40 dwuzdaniowych opisów osoby, odnoszących się do cenionych przez nią wartości (np. „Jest dla niego ważne, aby być bogatym. Chcę mieć dużo

pieniędzy i wiele drogiej rzeczy”). Osoba badana określa, na ile jest podobna do opisywanej osoby na skali od 1 (*zupełnie niepodobny do mnie*) do 6 (*bardzo podobny do mnie*). Skala służy do pomiaru 10 typów wartości na poziomie indywidualnym, obliczanym przez zsumowanie pozycji odpowiadających danemu typowi wartości. W badaniu zastosowaliśmy średnie zamiast sum ze względu na zróżnicowaną długość skal mierzących wartości. Procedura ta pozwala też uniknąć problemu z ewentualnymi brakami danych (opuszczenie pojedynczego pytania w kwestionariuszu). Skala wartości Władzy (3 pozycje, α Cronbacha 0,72) obejmuje dążenie do statusu społecznego, prestiżu, kontroli nad zasobami i innymi ludźmi. Wartość Osiągnięć (4 pozycje, α Cronbacha 0,78) opiera się na sukcesie osobistym przedstawianym przez wykazywanie kompetencji odpowiadających standardom społecznym. Wartość Hedonizmu (3 pozycje, α Cronbacha 0,83) obejmuje dążenie do przyjemności wraz z gratyfikacją zmysłową. Wartość Poszukiwania doznań (3 pozycje, α Cronbacha 0,70) obejmuje dążenie do ekscytacji, nowości oraz wyzwań. Wartość Podmiotowości (4 pozycje, α Cronbacha 0,71) wiąże się z niezależnym myśleniem, swobodą wyboru, tworzeniem i eksplorowaniem. Wartość Uniwersalizmu (6 pozycji, α Cronbacha 0,79) obejmuje rozumienie, docenianie, tolerancję oraz dbałość o dobro wszystkich ludzi i natury. Wartość Dobroci (4 pozycje, α Cronbacha 0,70) wiąże się z dbałością o dobrostan ludzi, z którymi jednostka utrzymuje częste relacje osobiste. Wartość Tradycji (4 pozycje, α Cronbacha 0,68) obejmuje zaangażowanie i szacunek dla obyczajów kulturowych/religijnych. Wartość Konformizmu (4 pozycje, α Cronbacha 0,64) opiera się na powstrzymaniu się od działań, skłonności czy impulsów, które mogłyby zranić innych bądź naruszyć normy lub oczekiwania grupowe. Wreszcie, wartość Bezpieczeństwa (5 pozycji, α Cronbacha 0,68) wiąże się z bezpieczeństwem, harmonią oraz stabilnością społeczeństwa, związków i Ja (Schwartz i Rubel, 2005, s. 1010–1011). Rzetelności miar można uznać za dopuszczalne, zwłaszcza z uwagi na niewielką liczbę pozycji składających się na pomiar poszczególnych typów wartości.

W przypadku uwzględniania w regresji wartości jako zmiennych wyjaśniających zalecane jest zastosowanie wyników surowych, ponadto z uwagi na wyraźne skorelowanie poszczególnych miar wartości w analizie regresji należy opuścić co najmniej jedną z nich (Schwartz, informacja osobista). W omawianym badaniu zdecydowano się zatem na pominięcie zmiennej Tradycja z uwagi na jedną z niższych rzetelności oraz brak wyraźnych przesłanek teoretycznych do uwzględnienia tej zmiennej – pomiar stopnia przywiązania do norm grupowych zawarty

jest w wartości Konformizmu, dążenie do stabilnych relacji wewnątrzgrupowych – w wartości Bezpieczeństwa; obie te zmienne w wystarczającym stopniu pozwalają zmierzyć wartości konserwatywne.

Pomiar natężenia postaw roszczeniowych. Kwestionariusz Roszczeniowości Piotrowskiego i Żemojtel-Piotrowskiej (2009). Metoda służy badaniu poziomu trzech typów roszczeniowości: biernej, aktywnej i odwetowej. Skala zawiera 36 pozycji, o zakresie odpowiedzi od 1 (*całkowicie się nie zgadzam*) do 6 (*całkowicie się zgadzam*). Składa się z trzech skal (po 12 pozycji): wiary w obligacje instytucji i jednostek, służącej pomiarowi biernej postaci roszczeniowości (np. „Państwo ma obowiązek dbać o wszystkich obywateli”); walki o swoje, służącej do pomiaru roszczeniowości aktywnej (np. „Człowiek powinien zawsze upominać się o to, co mu się należy”); mściwości, mierzącej trudności w darowywaniu krzywd, służącej pomiarowi roszczeniowości odwetowej (np. „Nie wybaczam doznanych krzywd”). Metoda ma sprawdzoną trafność (por. Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska, 2009).

W obecnym badaniu współczynniki rzetelności α Cronbacha wyniosły: dla skali walki o swoje (roszczeniowości aktywnej) 0,86, dla wiary w obligacje (roszczeniowości biernej) 0,87 i dla mściwości (roszczeniowości odwetowej) 0,86. Średni poziom roszczeniowości aktywnej wyniósł $M = 4,27$, $SD = 0,70$, roszczeniowości biernej $M = 4,54$, $SD = 0,77$, a roszczeniowości odwetowej $M = 3,33$, $SD = 0,77$. Analiza czynnikowa metodą wyodrębniania głównych składowych potwierdziła odrębność wyróżnionych skal w badanej próbie.

Wyniki

Średnie poziomy wartości uzyskane w badanej próbie przedstawia Tabela 1.

W badanej próbie najmniej cenione były wartości Władzy (co jest wynikiem typowym, por. np. Boski, 2009) i Tradycji, najbardziej – Podmiotowości, co nie dziwi ze względu na stosunkowo młody wiek próby i jej specyfikę (użytkownicy internetu). Młodsze grupy wiekowe są mniej konformistyczne (Korzeniowski, 1999). Wartości Dobroci i Uniwersalizmu również znalazły się na szczycie hierarchii wartości w badanej próbie.

Poziom roszczeniowości aktywnej korelował dodatnio z poziomem roszczeniowości biernej i odwetowej, natomiast roszczeniowość bierna korelowała ujemnie z roszczeniowością odwetową. Skorelowanie trzech typów postaw roszczeniowych przedstawia Tabela 2.

Postawy roszczeniowe wiązały się ze statusem materialnym, poziomem wykształcenia, wiekiem i wielkością

Tabela 1.

Średnie i odchylenia standardowe poszczególnych typów wartości w badanej próbie użytkowników internetu ($N = 1900$)

	<i>M</i>	<i>SD</i>
Władza	3,34	1,15
Osiągnięcia	4,10	1,05
Hedonizm	3,97	1,23
Poszukiwanie doznań	4,15	1,08
Podmiotowość	4,58	0,88
Uniwersalizm	4,42	0,88
Dobroć	4,48	0,85
Tradycja	3,66	1,04
Konformizm	4,00	0,95
Bezpieczeństwo	4,12	0,91

Tabela 2.

Wzajemne skorelowanie postaw roszczeniowych w próbie internautów ($N = 1900$)

	Roszczeniowość aktywna	Roszczeniowość bierna
Roszczeniowość bierna	0,54***	
Roszczeniowość odwetowa	0,25***	-0,12***

*** $p < 0,001$

Tabela 3.

Związki trzech wymiarów postaw roszczeniowych z wiekiem, płcią, poziomem wykształcenia i wielkością miejsca zamieszkania w próbie internautów ($N = 1900$, korelacje r Pearsona dla wieku i statusu finansowego i ρ Spearmana dla wykształcenia i wielkości miejsca zamieszkania)

Zmienne socjodemograficzne	Roszczeniowość aktywna	Roszczeniowość bierna	Roszczeniowość odwetowa
Wiek	-0,06*	0,07***	-0,20***
Status finansowy	0,06*	-0,09***	0,03
Wykształcenie	-0,03	-0,11***	-0,05*
Wielkość miejsca zamieszkania	0,07***	-0,02	0,01

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$

miejsca zamieszkania. Dane dotyczące tych związków przedstawia Tabela 3.

Tabela 4.

Współczynniki korelacji między trzema wymiarami postaw roszczeniowych i typami wartości w ujęciu Shaloma Schwartz'a ($N = 1900$)

Typ wartości	Roszczeniowość aktywna	Roszczeniowość bierna	Roszczeniowość odwetowa
Władza	0,22***	-0,17***	0,29***
Osiągnięcia	0,29***	-0,00	0,16***
Hedonizm	0,30***	-0,04	0,22***
Poszukiwanie doznań	0,25***	-0,01	0,10***
Podmiotowość	0,27***	0,10***	0,03
Uniwersalizm	-0,02	0,25***	-0,27***
Dobroć	-0,00	0,24***	-0,38***
Tradycja	-0,19***	0,08***	-0,20***
Konformizm	-0,08***	0,15***	-0,20***
Bezpieczeństwo	0,00	0,14***	-0,09***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabela 5.

Porównanie współczynników regresji (standaryzowanych) dla trzech rodzajów roszczeniowości ze zmiennymi socjodemograficznymi wprowadzonymi w Kroku 1 i typami wartości wprowadzonymi w Kroku 2, regresja hierarchiczna metodą wprowadzania ($N = 1900$)

	Roszczeniowość aktywna		Roszczeniowość bierna		Roszczeniowość odwetowa	
	Krok 1	Krok 2	Krok 1	Krok 2	Krok 1	Krok 2
Zmienne socjometryczne:						
Wiek	-0,07**	0,10**	0,10***	0,03	-0,21***	-0,08***
Płeć	-0,02	-0,08**	-0,14***	-0,09***	0,09***	-0,02
Wykształcenie	-0,02	-0,05*	-0,11***	-0,10***	0,03	-0,01
Wielkość miejsca zamieszkania	0,08**	0,04	-0,02	-0,00	0,07***	0,05*
Status materialny	0,05*	0,01	-0,13***	-0,12***	0,01	-0,03
Typ wartości:						
Władza		-0,01		-0,20***		0,17***
Osiągnięcia		0,18***		0,07		0,00
Hedonizm		0,19***		0,03		0,12***
Poszukiwanie doznań		0,03		-0,06		0,06*
Podmiotowość		0,22***		0,07*		0,11***
Uniwersalizm		-0,09*		0,11***		-0,07***
Dobroć		-0,10**		0,12***		-0,46***
Konformizm		-0,08***		0,04		-0,06*
Bezpieczeństwo		-0,02		0,02		0,10**
Zmiana R^2	0,01***	0,17***	0,06***	0,09***	0,05***	0,24***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Roszczeniowość aktywna wiązała się z młodszym wiekiem, statusem i zamieszkiwaniem w większych miejscowościach. Roszczeniowość bierna korelowała dodatnio z wiekiem i negatywnie z oceną statusu finansowego oraz poziomem wykształcenia. Roszczeniowość odwetowa korelowała ujemnie z wiekiem i poziomem wykształcenia. Związek postaw roszczeniowych ze zmiennymi demograficznymi wskazuje na odrębne uwarunkowania roszczeniowości biernej – wiąże się ona generalnie z niższą pozycją społeczną (zarówno wyrażoną poziomem statusu ekonomicznego, jak i wykształcenia). Roszczeniowość aktywna i odwetowa są natomiast bardziej charakterystyczne dla młodszych grup wiekowych.

Korelacje postaw roszczeniowych z typami wartości ukazuje Tabela 4. Wyniki te układają się w sinusoidę, odzwierciedlając opozycyjność poszczególnych typów wartości. Dla roszczeniowości biernej (wiary w obligację) zgodnie z założeniami uzyskano najsilniejsze korelacje dodatnie z wartościami dotyczącymi uwzględniania interesu cudzego (Uniwersalizm i Dobroć) oraz z wartościami konserwatywnymi (Konformizm i Bezpieczeństwo). W przypadku roszczeniowości aktywnej i odwetowej układ korelacji jest w obu wypadkach mocno zbliżony, przy czym dla roszczeniowości aktywnej najsilniejsze korelacje dodatnie występują z wartościami związanymi z umacnianiem Ja (Hedonizm, Władza) i otwartością na zmianę (Podmiotowość, Poszukiwanie doznań). Różnice między roszczeniowością aktywną i odwetową ujawniają się w sile korelacji i sile odrzucania wartości związanych z przekraczaniem ja (zwłaszcza wartości Dobroci) oraz przywiązania do wartości wzmacniających Ja (wartość Władzy). Znowu, tak jak w przypadku związku postaw roszczeniowych ze zmiennymi demograficznymi, zaznacza się odrębność roszczeniowości biernej od pozostałych dwóch form roszczeniowości.

W celu zbadania, na ile przywiązanie do określonych typów wartości wiąże się z poszczególnymi postawami roszczeniowymi, wykonano hierarchiczną analizę regresji metodą wprowadzania (Tabela 5). W bloku pierwszym wprowadzono dane dotyczące płci, wieku, wielkości miejsca zamieszkania, wykształcenia i deklarowanego statusu finansowego. W bloku drugim uwzględniono, zgodnie z rekomendacją Schwartza, surowe wyniki dla poszczególnych typów wartości, do regresji nie wprowadzono danych dotyczących wartości Tradycji z uwagi na brak zakładanych związków z postawami roszczeniowymi wynikających z uprzednich badań i analizy treściowej skali służącej do pomiaru tej wartości (zmienna ta przede wszystkim nie wiąże się z uwzględnianiem interesu własnego i cudzego).

Roszczeniowość aktywna wiązała się z wyższym przywiązaniem do wartości Osiągnięć, Podmiotowości i Hedonizmu oraz niższym przywiązaniem do wartości Dobroci, Uniwersalizmu i Konformizmu. Spośród zmiennych socjodemograficznych istotnymi predyktorami okazała się płeć (żeńską), wiek (starszy), wykształcenie (niższe oraz średnie), $F(14, 1899) = 29,84; p < 0,001$, skorygowane $R^2 = 0,18$.

Predyktorami roszczeniowości biernej były płeć żeńska, starszy wiek, gorsza ocena własnej sytuacji materialnej i niższe wykształcenie. Ten typ roszczeniowości wiązał się także z silniejszym przywiązaniem do wartości Dobroci i Uniwersalizmu oraz niższym przywiązaniem do wartości Władzy oraz – wbrew oczekiwaniom – wyższym przywiązaniem do wartości Podmiotowości, $F(14, 1899) = 22,67; p < 0,001$, skorygowane $R^2 = 0,14$.

Predyktorami roszczeniowości odwetowej w badanej próbie były płeć męska, młodszy wiek, zamieszkiwanie poza wsią, silniejsze przywiązanie do wartości Władzy, Hedonizmu, Podmiotowości, Poszukiwania doznań i Bezpieczeństwa oraz niższe przywiązanie do wartości Konformizmu, Uniwersalizmu i Dobroci, $F(14, 1899) = 53,91; p < 0,001$, skorygowane $R^2 = 0,29$. Wyniki te są zgodne zarówno z hipotezą o silniejszym związku roszczeniowości odwetowej z wartościami wzmacniającymi Ja przy jednoczesnym odrzucaniu wartości pozasoobistych, jak i hipotezą o związku z wartościami Otwartości na zmianę i odrzucaniu wartości Konformizmu jako związanej z przestrzeganiem norm grupowych. Związek z wartością Bezpieczeństwa nie był przewidywany.

Ponieważ zarówno w poziomie roszczeniowości, jak i przywiązania do wartości występują wyraźne różnice międzypłciowe (por. Schwartz i Rubel, 2005) zastosowano metodę regresji hierarchicznej, w której w osobnym bloku wprowadzono interakcje płci z przywiązaniem do poszczególnych typów wartości zgodnie z procedurą rekomendowaną przez Aiken i Westa (1991; za: Jaśko i Kossowska, 2008). Analiza nie wykazała istotnych efektów interakcji dla płci i typów wartości odnośnie do trzech wymiarów postaw roszczeniowych.

Dyskusja

Uzyskane wyniki wskazują na umiarkowaną siłę zależności między wartościami a postawami roszczeniowymi. Za wynik ten częściowo odpowiada dość znaczna liczba uwzględnionych potencjalnych predyktorów oraz wielkość próby. Średnie poziomy wartości pozwalają na charakterystykę badanej próby – najmniej cenione są w niej wartości konserwatywne i wartość Władzy (ten ostatni wynik jest typowy dla innych badań z zastosowaniem pomiaru wartości Schwartzowskich; por. Boski, 2009). Także

wartość Tradycji przyjmuje niski poziom. Nakazuje to pewną ostrożność w interpretacji uzyskanych zależności.

Niemniej jednak wartości pozwalają wyjaśnić istotną część wariacji postaw roszczeniowych, także przy kontroli zmiennych demograficznych. Co więcej, zmienne demograficzne wyjaśniają w badanej próbie bardzo niewielki procent wariacji postaw roszczeniowych. Wykazane zależności pozwalają rzucić nieco światła na naturę tych postaw, związku z uwzględnieniem interesu własnego i cudzego przy wysuwaniu żądań pod adresem innych, a nawet możliwe ich uwarunkowania w przemianach wartości, jakie obecnie zachodzą w polskim społeczeństwie, a przynajmniej jego młodszej części (por. Siemieńska, 2002).

W badanej próbie średnie wartości natężenia postaw roszczeniowych pozwalają przyjąć tezę, iż roszczeniowość bierna i aktywna są rozpowszechnione co najmniej w znacznej części społeczeństwa. Próby internautów nie są naturalnie próbami reprezentatywnymi – internauci jako grupa są młodszy, lepiej wykształceni i mają wyższy status finansowy niż ogół społeczeństwa, niemniej w badanej próbie znalazły się osoby o bardzo różnym statusie zawodowym i społecznym. Postawy roszczeniowe, przynajmniej w rozumieniu wiary w obligacje i odwetowości, są ponadto łączone raczej z gorzej sytuowanymi warstwami społecznymi (por. np. Koralewicz i Ziółkowski, 1990; Kotlarska-Michalska, 2005), więc ich stosunkowo wysokie wartości w próbie internautów mogą sugerować wysoki poziom także w niewzględzonej w badaniu części populacji. Ta kwestia wymaga jednak badań na próbie bardziej reprezentatywnej niż obecna.

Uzyskane zależności są dość słabe, odpowiada za to, przynajmniej po części, wielkość próby. Z drugiej strony duże próby sprzyjają uzyskiwaniu istotnych zależności, najsłabsze więc z wykrytych tu predyktorów należy interpretować dość ostrożnie.

Roszczeniowość bierna wiązała się z wartościami przekraczania Ja (przywiązanie do wartości Uniwersalizmu i Dobroci, przy jednoczesnym odrzucaniu wartości Władzy), nie udało się jednak potwierdzić zakładanego związku z wartościami konserwatywnymi. Być może odpowiada za to niski poziom tych wartości w badanej próbie, oprócz tego miary wartości konserwatywnych cechują się niezbyt wysoką rzetelnością, co utrudnia wykrycie ewentualnych związków. Związki ze zmiennymi socjodemograficznymi potwierdziły wyniki poprzednich badań i analiz wiążących występowanie tej postaci roszczeniowości ze wskaźnikami niższej pozycji społecznej (Koralewicz i Ziółkowski, 1990; Kotlarska-Michalska, 2005). Roszczeniowość bierna odwołuje się do normy odpowiedzialności społecznej, nakazującej opiekę

nad osobami potrzebującymi pomocy. Co interesujące, roszczeniowość bierna wiązała się zarówno z wartością Dobroci, która jest ograniczona do osób pozostających w bliskich codziennych kontaktach z jednostką, jak i Uniwersalizmu, wiążącego się z dbałością o dobrostan szerszych grup społecznych. Związek z wartością Dobroci koresponduje ze zwiększoną skłonnością do pomagania u osób o niższym statusie materialnym jako metodą radzenia sobie z wrogim otoczeniem (Piff, Kraus, Côté, Cheng i Keltner, 2010). Odrzucanie wartości Władzy świadczy z kolei o związku biernej roszczeniowości z postawami egalitarnymi, co potwierdza uzyskany wcześniej negatywny związek tej postawy z SDO (Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2009). Skądinąd to właśnie nastawienie egalitarne było mediatorem związku niższego statusu socjoekonomicznego z nastawieniem prospołecznym w badaniach Piffa i współpracowników (2010). Nastawienie równościowe pozwala podejrzewać, że osoby biernoroszczeniowe stosują do podziału dóbr zasadę „każdemu po równo”, postulowaną przez Lewicką (2001) w jej analizie zjawiska roszczeniowości. Dość zaskakujący jest natomiast związek z wartością Podmiotowości – jest on bardzo słaby. Z drugiej jednak strony osoby roszczeniowe są skłonne do formułowania żądań pod adresem innych ludzi i instytucji, co wymaga pewnej skłonności do brania spraw w swoje ręce (por. Lewicka, 2002). Ogólnie, dla roszczeniowości biernej uzyskano dość słabe zależności, w odróżnieniu od pozostałych dwóch form.

Roszczeniowość aktywną i odwetową, korelującą ze sobą dodatkowo, łączy związek z wartościami umacniającymi Ja. Jednak roszczeniowość aktywna wyraźniej wiąże się z wartościami drugiego wymiaru postulowanego przez Schwartza, czyli przywiązaniem do wartości Otwartości na zmianę (Podmiotowości i Osiągnięć). Wskazuje to na związek z wartościami indywidualistycznymi, zgodnie z założeniem o wpływie przemian wartości (w kierunku indywidualizacji) na występowanie roszczeniowości aktywnej. Związek z Podmiotowością wskazuje też na proaktywność osób cechujących się tą odmianą roszczeniowości i skłonność do brania spraw w swoje ręce. Brak związku z wartością Władzy świadczy natomiast raczej o tendencji do ochrony interesu własnego niż dążenia do przewagi nad innymi. Być może zachowania egoistyczne osób aktywnoroszczeniowych ujawniają się w sytuacjach, kiedy interesy własne stoją w sprzeczności z interesem cudzym. Stąd być może stwierdzana u osób aktywnoroszczeniowych tendencja do oczekiwania wyższego wynagrodzenia czy egoistycznych wyborów w dylematach społecznych przy braku związku z tendencjami antyspołecznymi, które występują za to przy roszczeniowości odwetowej (por. Campbell i in., 2004; Żemojtel-Piotrowska

i Piotrowski, 2010a). Roszczeniowość odwetowa wiąże się natomiast z przywiązaniem do wartości Władzy, w tym więc wypadku obecne jest dążenie do przewagi nad innymi.

Obie postawy wiążą się też z odrzucaniem wartości uwzględniających dobro pozaosobiste. Silniejszy związek z wymiarem dotyczącym kierowania się własnym bądź cudzym interesem wykazuje roszczeniowość odwetowa. Roszczeniowość odwetowa i aktywna wyraźnie wiążą się z wartościami, natomiast w przypadku roszczeniowości biernej ten związek jest słaby (zaledwie 9% wariancji wyjaśnianej). Wyniki te są spójne dla danych uzyskanych dla uwarunkowań osobowościowych tych postaw – w tym wypadku roszczeniowość bierna i aktywna słabo wiązały się ze zmiennymi temperamentalnymi i osobowościowymi, podczas gdy roszczeniowość odwetowa wykazywała związki umiarkowane (Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2010a). Roszczeniowość odwetowa koreluje również ujemnie z wiekiem. Silniejsza koncentracja na interesie własnym osób młodszych i niższy poziom respektowania norm społecznych może być wynikiem specyfiki rozwojowej – osoby młodsze są mniej konformistyczne od osób starszych wobec norm grupowych i reguł życia społecznego, na co wskazują chociażby związki konserwatyzmu i autorytaryzmu z wiekiem (Korzeniowski, 1999). Koralewicz i Ziółkowski (1990) w badaniach nad orientacją egoistyczno-roszczeniową stwierdzili wysoki poziom tej mentalności u osób najmłodszych i najstarszych. Roszczeniowość odwetowa różni się od roszczeniowości aktywnej także związkiem z wartością Bezpieczeństwa – najwidoczniej ma ona charakter bardziej zachowawczy niż proaktywny, przynajmniej w porównaniu do roszczeniowości aktywnej.

Podsumowanie

Celem badania była analiza związków postaw roszczeniowych z wartościami. Poruszono dwa podstawowe zagadnienia: związek postaw roszczeniowych z wartościami dotyczącymi interesu osobistego lub pozaosobistego oraz zależność tych postaw od wartości związanych z indywidualizmem, zwłaszcza Podmiotowością.

Osobom roszczeniowym w polskim dyskursie badawczym i potocznym przypisuje się bierność i egoizm bądź na poziomie indywidualnym, bądź grupowym. Także badania dość odległe od rodzimej tradycji badawczej wskazują na ryzyko związane z nadmiernym wysuwaniem roszczeń i nastawieniem eksploatacyjnym. Prezentowane badania ukazują różnorodność podłoża motywacyjnego postaw roszczeniowych, korespondującą ze złożonością zjawiska roszczeniowości. Postawy te, choć wynikają z różnych wartości, współwystępują do pewnego stopnia,

a w stosunku do roszczeniowości biernej i aktywnej ich poziom można określić jako wysoki. Poznanie uwarunkowań postaw roszczeniowych pozwala pełniej zrozumieć różne zjawiska społeczne, u których podłoża leży nastawienie roszczeniowe – zachowań protestacyjnych, skarg konsumenckich, oczekiwań wobec państwa i innych osób, w tym pracodawców. W świetle uzyskanych wyników jedynie roszczeniowość odwetowa wydaje się (po raz kolejny) zjawiskiem niepożądanym, gdyż opiera się na dążeniu do przewagi własnego interesu nad dobrem innych osób. Roszczeniowość bierna i aktywna wynikają z odmiennych, czasem sprzecznych wartości i są odzwierciedleniem wartości promowanych przez kulturę i system społeczny. Roszczeniowość bierna wiąże się najprawdopodobniej z poprzednim systemem i przejawia się w aprobacie dla państwa opiekuńczego. Jest to najprawdopodobniej ta właśnie roszczeniowość, którą badacze przemian ustrojowych przypisują osobom przegranym w procesie transformacji (por. np. Kotlarska-Michalska, 2005). Potwierdzają to zresztą związki ze zmiennymi demograficznymi wykazane w omawianym badaniu. Nie ma ona jednak charakteru aspołecznego, wynika w dużej mierze z nastawienia równościowego i kolektywistycznego. Brakuje w niej natomiast elementu dążenia do przewagi nad innymi, realizacji własnych interesów kosztem innych ludzi. Roszczeniowość aktywna odzwierciedla natomiast przemiany w wartościach, zachodzące obecnie w młodym pokoleniu (Marody, 2002; Siemieńska, 2002; Świda-Ziemia, 2002). Poziom roszczeniowości odwetowej jest znacznie niższy niż aktywnej. Różnica między tymi postawami tkwi głównie w nastawieniu do interesu cudzego – roszczeniowość aktywna wiąże się z jego ignorowaniem, roszczeniowość odwetowa z dążeniem do przewagi nad innymi. Jednak badania nad postawami prospołecznymi obecnymi w polskim społeczeństwie wskazują, że mimo wysokiej akceptacji samokierowania i sukcesu finansowego przez młodsze kategorie wiekowe polskiego społeczeństwa, przynajmniej na poziomie deklaracji, nastawienie egoistyczne nie jest rozpowszechnione (por. np. Kiciński, 2002; Świda-Ziemia, 2002). Postawy roszczeniowe wydają się zaś nie tyle wyrazem egoistycznego indywidualizmu, ile z jednej strony wyrazem normy odpowiedzialności społecznej (w przypadku roszczeniowości biernej), z drugiej – skłonności do bardziej zdecydowanej obrony interesu własnego (roszczeniowość aktywna).

LITERATURA CYTOWANA

Bishop, J., Lane, R. (2002). The dynamics and dangers of entitlement. *Psychoanalytic Psychology*, 19, 739–758.

- Boski, P. (2009). *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii kulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, Academica Wydawnictwo SWPS.
- Campbell, W., Bonacci, A., Shelton, J., Exline, J., Bushman, B. (2004). Psychological entitlement. *Journal of Personality Assessment*, 83 (1), 29–45.
- Desmarais, S., Curtis, J. (1997). Gender and perceived pay entitlement: Testing for effects of experience with income. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (1), 141–150.
- Exline, J., Baumeister, R., Bushman, B., Campbell, W., Finkel, E. (2004). Too proud to let go: Entitlement as a barrier to forgiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 894–912.
- Feldman, S. (2008). Wartości, ideologia i strukturyzacja postaw politycznych. W: D. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna* (s. 435–466). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Grouzet, F. M. E., Ahuvia, A., Kim, Y., Ryan, R., Schmuck, P., Kasser, T., Fernandez Dols, J. M., Lau, S., Saunders, S., Sheldon, K. M. (2005). Structure of goals contents across 15 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89 (5), 800–816.
- Inglehart, R. (2000). Globalization and postmodern values. *The Washington Quarterly*, 23 (1), 215–228.
- Jaśko, K., Kossowska, M. (2008). Wpływ wartości na rozumienie pojęcia demokracji. *Psychologia Społeczna*, 8 (3), 243–258.
- Kiciński, M. (2002). Orientacje moralne społeczeństwa polskiego. W: J. Mariański (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego* (s. 369–404). Kraków: Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk Komitet Socjologii.
- Koralewicz, J., Ziółkowski, M. (1990). *Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym w końcu lat osiemdziesiątych*. Poznań: Nakom.
- Korzeniowski, K. (1999). Autorytaryzm i jego psychopolityczne konsekwencje. W: K. Skarżyńska (red.), *Psychologia polityczna* (s. 51–72). Poznań: Zysk i S-ka.
- Kotlarska-Michalska, A. (2005). Życie poza strukturami społecznymi jako efekt przemian społecznych w Polsce. W: R. Suchocka (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie. Przemiany struktury społecznej* (s. 57–72). Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa.
- Kręglewski, J. (1990). Społeczne uwarunkowania przedsiębiorczych i roszczeniowych zachowań ludzi. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności* (s. 159–181). Poznań: Nakom.
- Lewicka, M. (2001). Psychologiczne mechanizmy zachowań roszczeniowych. W: D. Doliński, B. Weigl (red.), *Od myśli i uczuć do decyzji i działań* (s. 111–126). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Lewicka, M. (2002). Daj czy wypracuj? Sześcienny model aktywności. W: M. Lewicka, J. Grzelak (red.), *Jednostka i społeczeństwo. Podejście psychologiczne* (s. 83–102). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Lewicka, M. (2004). Kup pan książkę... Mechanizmy aktywności obywatelskiej Polaków. *Studia Psychologiczne*, 42, 65–82.
- Lewicka, M. (2005a). Kura czy jajko, czyli socjaldemokratyczny czy liberalny model mechanizmów oczekiwań społecznych wobec państwa? *Psychologia Jakości Życia*, 4 (2), 227–252.
- Lewicka, M. (2005b). „Polacy są wielkim i dumnym narodem”, czyli nasz portret (wielce) zróżnicowany. W: M. Drogoz (red.), *Jak Polacy wygrywają, jak Polacy przegrywają* (s. 5–34). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Major, B., McFarlin, D., Gagnon, D. (1984). Overworked and underpaid: On the nature of gender differences in personal entitlement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47 (6), 1399–1412.
- Marody, M. (2002). Orientacje ideologiczne Polaków. W: A. Jasińska-Kania i M. Marody (red.), *Polacy wśród Europejczyków* (s. 93–112). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Moore, D. (1991). Entitlement and justice evaluations: Who should get more, and why? *Social Psychology Quarterly*, 54 (3), 208–223.
- Nisbett, R. (2009). *Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej*. Sopot: Smak Słowa.
- Piff, P., Kraus, M., Côté, S., Cheng, H. B., Keltner, D. (2010). Having less, giving more: The influence of social class on prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99 (5), 771–784.
- Piotrowski, J., Żemojtel-Piotrowska, M. (2009). Kwestionariusz roszczeniowości. *Roczniki Psychologiczne*, 12 (2), 151–177.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741–763.
- Schwartz, S. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental and Social Psychology*, 25, 1–65.
- Schwartz, S. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. *Applied Psychology: An International Review*, 48 (1), 23–47.
- Schwartz, S. (2006). A theory of cultural value orientations: Explications and applications. *Comparative Psychology*, 5 (2–3), 137–182.
- Schwartz, S., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5, 519–542.
- Schwartz, S., Rubel, T. (2005). Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimethod studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89 (6), 1010–1028.
- Siemieńska, R. (2002). *Intergenerational differences in political values and attitudes in stable and new democracies*. Dostęp: www.worldvaluessurvey.com.
- Świda-Ziemba, H. (2002). Permisywizm moralny a postawy polskiej młodzieży. W: J. Mariański (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego* (s. 435–452). Kraków: Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk Komitet Socjologii.
- Tarkowska, E. (2002). O ubóstwie i moralności. Czego można dowiedzieć się o moralnej kondycji społeczeństwa, badając

- biedę i biednych. W: J. Mariański (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego* (s. 305–326). Kraków: Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk Komitet Socjologii.
- Ziółkowski, M. (1990). Orientacje indywidualne a system społeczny. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności* (s. 53–76). Poznań: Wydawnictwo Nakom.
- Zdziech, P. (2010). *Ronalda Ingleharta teoria rozwoju ludzkiego*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J. (2009a). Narzekanie i roszczeniowość a przekonania (de)legitymizujące świat społeczny. W: K. Skarżyńska, J. Cisłak, K. Henne (red.), *Przekonania w życiu jednostek, grup, społeczności* (s. 87–96). Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J. (2009b). *Spostrzeżenie świata w kategoriach obligacji a percepcja systemu społeczno-politycznego*. Referat wygłoszony na XVIII Kolożwach Psychologicznych PAN: *Percepcja świata społecznego*, Gdańsk: UG i SWPS, 19–21 czerwca 2009 r.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J. (2010a). Temperamentalne i osobowościowe predyktory postaw roszczeniowych. *Polskie Forum Psychologiczne*, w druku.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J. (2010b). *Entitlement attitudes and its connection to values system and preferences to particular political system*. Referat wygłoszony na I International Conference Self-Regulation, Motivation and Gender, Gdańsk, 4–6 czerwca 2010 r.

PRZYPISY

1. W artykule zdecydowano się stosować polskie tłumaczenia typów wartości za P. Boskim (2009).

Entitlement attitudes and Schwartz's values system

Magdalena Żemojtel-Piotrowska¹, Tomasz Baran², Jarosław Piotrowski³

¹ *Warsaw School of Social Sciences and Humanities, Sopot Faculty*

² *Institute of Psychology, University of Warsaw*

³ *Warsaw School of Social Sciences and Humanities, Sopot Faculty*

Abstract

The paper presents results from the survey realized on a sample of Polish Internet users (N = 1900) concerning relations between entitlement attitudes and Schwartz's types of values. Three entitlement attitudes were distinguished: active entitlement, passive entitlement and revengefulness. Active entitlement was positively related to Openness to Change, negatively to Conservative values (ie. Conformity), positively to Self-Enhancement (Hedonism) and negatively to Self-Transcendence values. Passive entitlement was related positively to the two values of Self-Transcendence (Benevolence and Universalism), and contrary to predictions to Self-Direction, and negatively to Power. Revengefulness was related negatively to Self-Transcendence and to Conformity and positively to Self-Enhancement (ie. Power, Hedonism), Openness to Change (Stimulation, Self-Direction), and Security values. Results point to different motivational sources of particular entitlement attitudes related to self versus others interests and to Openness to Change-Conservatism dimension.

Key words: entitlement attitudes, values

Złożono: 24.11.2010

Złożono poprawiony tekst: 01.05.2011

Zaakceptowano do druku: 04.08.2011